

Santykiai su totoriais

Algirdo laikais totorių Aukso orda dar buvo galingiausias veiksnys rytuose. Lietuviai, įvairūs rusinų valdovai ir net lenkai bei vengrai dar skaitėsi su ordos chanu. Totorių galybė buvo krikščionijos baubas. XIV amžiaus pusėje Vakarų Europa tebelaukė ir bijojo galimo totorių antplūdžio į vakarus. Už Aukso ordos dar stovėjo tų laikų galingiausia imperija – mongolų imperija, kurios įtaka buvo jaučiama nuo Kinijos jūros iki Karpatų, nuo Sibiro taigų iki Indijos ir Persų įlankos. Aukso orda buvo ulusas, arba padalinys^[159], mongolų imperijos⁷⁵⁷.

Aukso ordos sostinė buvo Sarajus (Saarai), viduriniame Volgos baseine. Mongolų, arba totorių, aristokratija sudarė ordos valdomąjį sluoksnį. Ordos raitininkų daugumą sudarė turkai bei turkmėnai, daugiausia kipčakai (kumai), chazarų bei pačinakų likučiai. Užvolgės srityse raitininkiją sudarė bolgarai (baltieji bulgarai) ir baškirai. Žemutinės Volgos rytuose rikiavosi mangkitai, arba nogajai⁷⁵⁸.

Ūkiniu atžvilgiu, Aukso ordos valstybė buvo klajūnų ir sodiečių simbiozė.

Ordos chaną rinkdavo Džučidų karalaičių (t. y. Čingischano palikuonių) susirinkimas. Šis uluso susirinkimas vadinosi kuriltajumi. Kuriltajus taip pat buvo ir chano taryba. Kuriltajaus nariai ėjo aukštas pareigas ordos administracijoje ir kariuomenėje. Kiekvienas Džučidas valdė kaip feodalinis kunigaikštis (oglanas)⁷⁵⁹.

* 757 Apie Aukso ordą plačiau lietuvių kalba žr.: Ignas Jonynas, „Aukso orda“, *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1934, t. 1, p. 178–187. Angliškai: George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, ir Rene Grousset, *The Empire of the Steppes*, New Brunswick, N. J., 1970; vokiškai: Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943; rusiškai: *Сборник материалов, относящийся к истории Золотой Орды*, [собр.] В. Тизенгаузена, С.-Петербург, 1884, т. 1.

758 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 208.

759 Apie ordos sudėtį plačiai rašo Vernadsky (žr.: George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 210–228).

Tomo Baranausko komentaras

[159] Aukso ordos (Džučio uluso) valdytojas Mengu-Timuras (Munkė-Temuras) 1269 m. paskelbė savo nepriklausomybę nuo Mongolų imperijos: nuo šiol Ordos valdovai tapo savarankiškais ir ėmė tituluotis chanais. To iš esmės nepakeitė ir formalus Mongolų imperijos vienybės atkūrimas XIV a. pradžioje. Nominali Kinijoje rezidavusio didžiojo chano viršenybė buvo pripažįstama iki XIV a. vidurio, bet 1351 m. Kinijoje prasidėjęs sukilimas prieš mongolų (Juan) dinastiją (pasibaigęs jos žlugimu 1368 m.) tuos ryšius galutinai suardė (Р. Ю. Почекаев *Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды*. 2-е изд., испр. и доп., Санкт-Петербург, 2012, с. 62–63, 98, 103, 131).

Po kunigaikščių valdžios sluoksniuose buvo didikai, arba begai. Didikai karvedžiai buvo vadinami nojanais. Žemiau jų stovėjo administraciniai ir teisminiai valdininkai.

Kariuomenė buvo ordos valdžios ramstis. Ji išrikiuodavo trimis dalimis. Centrui vadovavo pats chanas. Dešiniam ir kairiajam sparnui vadovavo generolai, arba bukaulai. Bukaulai taip pat buvo aukšti pareigūnai valdininkijoje. Kariuomenė buvo sutvarkyta dešimtaine sistema, kurios pradininkas buvo garsusis užkariautojas Čingischanas. Pagrindinis kariuomenės vienetas buvo tiumenas (rus. – *тыма*), kuris turėjo 10 000 karių. Kiekvienas tiumenas buvo padalytas į dešimt tūkstantinių, kiekviena tūkstantinė buvo padalyta į šimtinės, o kiekviena šimtinė dalijosi dešimtinėmis.

Tiumenas taip pat veikė kaip administracinis vienetas. Tiumenai turėjo apygardinius teismus, iš kurių buvo galima apeliuoti į aukščiausią teismą. Rusios gyventojai buvo padalinti tiumenais. Reiškia, totoriai sutvarkė rusinų žemes taip, kad kiekviena *t'ma* galėjo sutelkti ir išlaikyti 10 000 karių. Tiumenų santvarka veikė Kijeve, Voluinės Vladimire, Lucke, Sokale, Podolėje, Podolės Kamenece, Podolės Braclave, Černigove, Kurske, Pietų Kurske (*Еголдаева тыма*), Liubutske, Ochuroje, Smolenske, Polocke, Riazanėje, Pronske, Haliče, Lvove ir Sanoke. Pavyzdžiui, 1360 m. Vladimiro didžiojoje kunigaikštijoje buvo 15 tiumenų. Pasak Vernadskio⁷⁶⁰, 1275 m. iš viso Rusijoje buvo 43 tiumenai. Jei vidutinis tiumeno gyventojų skaičius siekė 200 000, tai visoje Rusijoje buvo 8 milijonai gyventojų. Bet reikia atminti, kad Didysis Naugardas, Tula, kiti prekybos miestai, Bažnyčios žemės bei Lietuvos Didžioji Kunigaikštija neįėjo į tiumenų santvarką. Tad Rusios gyventojų skaičius galėjo siekti dešimt milijonų.

Totorių mokesčių rinkėjai buvo darugos. Darugos pareigos buvo mokesčių rinkimas ir naujokų į ordos kariuomenę ėmimas. Rusioje daruga vadinosi baskaku. Totorių baskakai turėjo tiesioginę valdžią Kijeve, Perejaslave ir Podolėje⁷⁶¹. Haliče, Voluinėje, Smolenske, Severo-Černigove ir Rytų Rusijoje baskakų administracija funkcionavo šalia vietos rusinų valdžios. Nuo 1260 metų Didžiajam Naugardui nereikėjo priimti totorių baskakų, tačiau jis privalėjo ir

* 760 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 218–219.

761 Kijevo kunigaikštis Feodoras (Teodoras) Sviatoslavovičius mokėjo totorių baskakams duokles. Арсений Николаевич Насонов, *Монголы и Русь (история татарской политики на Руси)*, Москва; Ленинград, 1940, с. 127.

toliau mokėti totoriams mokesčius ir duokles. Tulos sritis buvo pavesta didžiajai chatunai Taidulai^[160].

Pas totorius buvo trys kategorijos mokesčių rinkėjų: *piscy* (arba raštvedžiai), *dansčiki* (arba žemės ūkio rinkėjai) ir *tamožniki* (muitininkai). Buvo dvi mokesčių rūšys: miestų ir žemės ūkio. Duoklių chanui visuma buvo *vychod*. Rusiškas terminas *vychod* kilęs iš arabiško žodžio *charaj*, t. y. piniginis žemės mokestis.

Kiekvienam rusinų kunigaikščiui reikėjo įsigyti jarlyką. Chano įgaliotinis – elčis – iškilmingai įteikdavo kunigaikščio titulą. Chanas galėjo bet kada atšaukti jarlyką ir jį kitam įteikti.

Šita totorių santvarka veikė šimtą metų. Haličas atsikratė totorių jungo 1349 m., kai lenkai užėmė kraštą. Iki 1363 metų Gudija ir Ukraina priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai.

Aukso ordos chanų galybė ir reikšmė XIV amžiaus pusėje pakilo, kai Sarajaus sostan atėjo Uzbekas, Gedimino amžininkas. Uzbekas (Ozbag), kuris valdė 1313–1341 m., buvo pirmas totorių chanas, priėmęs pravoslaviją^[161]. Jis taip pat išplėtė Islamo tikėjimą totorių tarpe. Uzbekas stengėsi išvystyti plačiaregišką politiką. Jo valdymas buvo Aukso ordos aukščiausias laipsnis. Uzbekas buvo agresyvus Balkanuose ir Kaukaze. Jis net buvo paskelbęs karą Persijos chanui Abusaidui. Siekė palaikyti politinius santykius su kitais bendratikiais valdovais. Net susidraugavo su Egipto ir Sirijos sultonu Elmeliku Ennasiru Mahometu⁷⁶².

Jis ir palaikė santykius su Lietuva. Kai 1324 m. Vilniuje buvo popiežiaus Jono XXII legatų pasiuntiniai ir derėjosi su Gediminu dėl katalikų tikėjimo priėmimo, čia viešėjo ir Uzbeko pasiuntiniai⁷⁶³. Bet tie santykiai tarp lietuvių ir totorių ne visuomet buvo draugiški. Gediminas stengėsi vengti susidūrimų su orda, bet kartais lietuviai ir totoriai susikirsdavo, kai buvo skverbiamasi į tą pačią rusinų sritį. Kai Haličo kunigaikščio Jurgio II duktė ištekėjo už Liubarto, ta santuoka atnešė Gediminui didesnę naudą negu Jurgiui. Žvalgusis Uzbekas tą gerai suprato. Užtat totoriai įsikišo į Haličą. 1336 m. jie puolė Lietuvos pakraščius⁷⁶⁴.

* 762 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 195, 228.

763 Žr.: 1324 m. popiežiaus legatų pasiuntinių pranešimas: „Et die sequenti rex misit eundem aduocatum suum cum quibusdam aliis de concilio suo, qui nobiscum secrete deberent loqui, quia rex ad partem non poterat loqui nobiscum; nam cum tartaris erat impeditus.“ *Gedimino laišakai*, parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966, p. 137.

764 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 91, 97.

Tomo Baranausko komentarai

[160] Taidula-chatun – Aukso ordos chano Uzbeko žmona, chano Džanibeko motina (mirė 1361 m.).

[161] Uzbekas įtvirtino islamą kaip oficialią Aukso ordos religiją.

Ordos viduje Uzbekas atstatė chano autoritetą. Visus savo sričių valdytojus, emirus ir murzas jis privertė nusilenkti ir akiai vykdyti chano įsakymus. Uzbekas nemėgino pakeisti padėties Rusijoje. Jis siekė laikyti Rusiją suskaldytą. To tikslo siekdamas, jis žiūrėjo, kad Rusijos šiaurės rytuose būtų jėgų pusiausvyra tarp Tverės ir Maskvos. 1328 m. jis suteikė Ivanui Kalitai jarlyką. Kalita turėjo gerus santykius su Uzbeku⁷⁶⁵. Uzbekas įvedė politinę naujovę: vietoje baskakų rusai patys rinko duokles totoriams⁷⁶⁶. Pirmoje eilėje Riurikaičių tarpe atsistojė Ivanas Kalita. Rusų kunigaikščiai nedrįso Uzbekui pareikšti nė mažiausio pasipriešinimo. Už nepaklusnumą padėjo savo galvas Tverės Aleksandras ir Dimitras. Ir Algirdas pasitraukė nuo Možaisko, kai Uzbekas įsakė savo leninkams išvaryti lietuvius iš tos srities.

Chanas Uzbekas mirė 1341 metais. Tuojau po jo mirties prasidėjo kruvinos kovos jo palikuonių tarpe. Savo įpėdiniu Uzbekas buvo numatęs savo vyriausią sūnų Tinibeką. Bet emirai bijojo Uzbeko griežtos valdžios pakartojimo Tinibekui valdant. Jis valdė vos metus. 1342 m. jo jaunesnis brolis Džanibekas įvykdė perversmą, nužudė brolių ir paėmė valdžią. Valdymas ordą 1342–1357 metais, Džanibekas ėjo tėvo pėdomis⁷⁶⁷. Valdymo pradžioje davė jarlykus ir Maskvos Simanui (pramintam Išdidžiu arba Gordyi), ir Tverės kunigaikščiui⁷⁶⁸. Valdant Džanibekui, Aukso orda atgavo savo galybę. Tarp 1342 ir 1353 m. Maskvos valdovai dažnai kreipdavosi į Džanibeką ieškodami pagalbos. Totorių palanki parama padėjo Maskvos Simanui nugalėti visus sunkumus, kurie kilo iš kitų rusų kunigaikščių. 1342–1343 m. rusų metropolitas Teognostas ordai sumokėjo 600 rublių duoklę ir tuo būdu išsaugojo stačiatikių Bažnyčios laisvę.

Iš pradžių Džanibeko santykiai su lietuviais buvo nekokie. Šiaurės rytų Rusijoje ėmė plėsti savo įtaką Algirdas. Pietuose įsitvirtino Liubartas. Užtat kilus lietuvių–lenkų karui dėl Voluinės, 1343 m. Džanibekas sudarė sąjungą su Permisljo vietininku⁷⁶⁹. 1345 m. po Kęstučio ir Algirdo perversmo Vilniuje kunigaikštis Narimantas atbėgo pas Džanibeką Sarajuje. Bet Džanibekas nebuvo

* 765 *Ten pat*, p. 90.

766 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 199.

767 *Ten pat*, p. 204; Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 99.

768 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 205.

769 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 104.

suinteresuotas pradėti karą su lietuviais, nes jį viliojo Vengrija. Tais pat metais jo totoriai laimėjo pergalę prieš vengrus Transilvanijoje⁷⁷⁰.

Algirdas aktyviai bandė nutraukti Maskvos ir ordos bičiulystę^[162]. Jis susitarė su Kęstučiu, kad iš keturių pagrindinių priešų reikia veikti prieš tuo metu pavojingiausias – prieš ordiną ir Maskvą. Tad Kęstutis pradėjo tartis su lenkų Kazimieru, o Algirdas su orda. Algirdui buvo dvi alternatyvos: rivalizuoti su totoriais Rusijoje, ar nutraukti totorių-maskviečių ryšius⁷⁷¹.

To tikslo siekdamas, Algirdas nusiuntė į Sarajų, pas chaną Džanibeką, savo atstovus pasiūlyti sąjungos prieš Maskvos didįjį kunigaikštį⁷⁷². Jo pasiuntiniai buvo brolis Karijotas, Aikša bei Simanas Karijotaičiai (Lydos ir Svisločiaus kunigaikščiai) ir kunigaikštis Mykolas. Bet Maskvos Simanas iš anksto žinojo apie Algirdo kėslus. Jis į Sarajų atsiuntė savo gudrius diplomatus Feodorą Glebovičių, Aminą ir Feodorą Šubačevus. Džanibekas jau buvo priėmęs Algirdo pasiuntinius ir liepė jiems kurį laiką paviešėti jo sostinėje, kol apsvarstys Lietuvos pasiūlymą. Tuo tarpu Maskvos atstovai prisistatė ir chaną papirko brangiomis dovanomis. Feodoras Glebovičius Džanibekui sakė, kad Ldk Algirdas ne sykį kariavęs chano „ulusuose“ ir nuengęs juos, kad dabar, taip pat norįs nukariauti chano didžiąją Maskvos kunigaikštystę, o po to, sustiprėjęs, bus priešiškas ir chanui. Džanibekas buvo paveiktas; maskviečiai susitarė su juo. Džanibekas atidavė Algirdo pasiuntinius maskviečiams. Jie buvo nugabenti į Maskvą ir ten kalinti.

Nors šis Džanibeko veiksmas buvo nedraugiškas Algirdo atžvilgiu, didysis Lietuvos kunigaikštis nesikarščio ir nutarė palaikyti taikingus ryšius su Sarajum. Algirdas buvo priverstas prašyti Maskvos valdovą atiduoti Karijotą ir kitus jo atstovus. 1350 m. Algirdas sudarė taiką su Simanu⁷⁷³.

* 770 *Ten pat*, p. 105.

771 Henryk Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, Warszawa, 1933, t. 1, s. 379–380.

772 Apie Algirdo pasiuntinybę pas Džanibeką plačiau rašė šie šaltiniai: „Летопись по Воскресенскому списку“, *ПСРЛ*, С.-Петербург, 1856, т. 7, с. 215; „Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью“, *ПСРЛ*, С.-Петербург, 1885, т. 10, с. 219; „Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки“, *ПСРЛ*, С.-Петербург, 1889, т. 16, с. 82; „Симеоновская летопись“, *ПСРЛ*, С.-Петербург, 1913, т. 18, с. 96. Taip pat žr.: Kazimierz Stadnicki, *Synowie Gedymina*, Lwów, 1849, т. 1, s. 56–57; Сергей Соловьев, *История России с древнейших времен*, 2-е издание, С.-Петербург, [1896], кн. 1, т. 1–5, с. 942; Józef Puzyra, „Korjat i Korjatowicze“, *Ateneum Wileńskie*, Wilno, 1930, rocznik VII, zeszyt 3–4, s. 429. Karamzinas klaidingai datuoja šį epizodą 1348 m. (Николай М. Карамзин, *История государства российскаго*, С.-Петербург, 1892, т. 4, с. 128).

773 Žr.: Kazimierz Stadnicki, *Synowie Gedymina*, Lwów, 1849, т. 1, s. 57.

Томо Баранауско komentaras

[162] Aukso ordą su Maskva siejo ne bičiulystė, o visiškas pastarosios pavaldumas. Neįtikėtina, kad Algirdas siektų įkalbėti chaną atsisakyti tokių ryšių su savo pavaldiniu.

Iš to epizodo galima padaryti tam tikrų išvadų. Visų pirma, anot ordos istoriko Spulerio, faktas, kad Algirdas kreipėsi į chaną Džanibeką pagalbos prieš Maskvos Simaną, parodo, kad Aukso orda nebuvo toks baubas Algirdui ir kad jis chaną traktavo tik kaip vieną Rytų Europos galybių⁷⁷⁴. Be to, Algirdas kvietė Džanibeką eiti prieš totorių lenininką^[163]. Iš kito taško, Algirdas palaiptams ėmė karpyti Aukso ordos įtaką vakarų rusinuose. Jau 1349 m., nors tariamas chano Džanibeko vasalas, Liubartas rėmė brolių Algirdą⁷⁷⁵.

Iš 1350 m. susitarimo su Maskva lietuviai gavo totorių pagalbą prieš lenkų Kazimierą. Kai Algirdas buvo užsiėmęs rytuose, 1349 m. lenkų karalius užpuolė Voluinę. Džanibeko interesai, kaip ir Algirdo, kryžiuosi su Kazimiero siekais⁷⁷⁶. Algirdas pasitelkė totorius prieš lenkus. Jo totoriai talkininkai turėjo būti Podolės uluso valdovai, kuriems rūpėjo Haličo valstybės likimas. Algirdas jiems žadėjo pavesti ir pripažinti visos Podolės valdžią, kurią Kazimieras laikė sava⁷⁷⁷. 1350 m. gegužės mėn. su totoriais Kęstutis suruošė didelį žygį prieš lenkus. Jie nusiaubė Vladimirą, Belzą, Chelmą ir Lvovą. Po to jie puolė pačią Lenkiją, niokodami Lucką, Sandomirą ir Radomą. 1350 m. rugsėjo mėn. įvyko antras toks lietuvių žygis Voluinėje ir Haliče. O 1352 m. liepos 27 d. Algirdo sukurstyti totoriai išvijojė lenkus iš Voluinės ir nuniokojo Liublino apylinkes⁷⁷⁸.

* 774 „Noch vor wenigen Jahren wäre es undenkbar gewesen, dass ein fremden Fürst in seinem Interesse den Chan um Hilfe und noch dazu gegen einen Suzerän gegangen wäre. Jetzt betrachtete Olgerd die Goldene Horde einfach als eine der osteuropäischen Mächte, mit der man sich nach Belieben ebenso Verbündeten konnte wie mit jeder anderen. Ein deutlicher Wegweisen der künftigen politischen Entwicklung!“ Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 105–106.

775 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 234.

776 Henryk Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925, s. 120–122.

777 Popiežiaus Klemenso VI 1351 m. kovo 14 d. bulėje pasakyta: „...idem Rex, [...] infidelium Ruthenorum terras sive Ducatus, in quibus possunt constitui et creari septem diffusi Ep(iscop)atus cum suo Metropolitano, sue potestati et dominio iam subiecit, [...] et quod Tartari, [...] facta confederatione cum Litwanis [...], continue hostiliter dictas terras invadunt...“ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, coll. ab Augustino Theiner, Romae, 1860, t. 1, p. 532. Lenkų istorikas Kromeris sako: „Tartari quoque per idem tempus ab Olgerdo euocati, Russiam inferiorem, quae Podolia dicitur, quae & ipsa in Cazimiri regis ditione iam erat, depopulati sunt.“ Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1558, p. 316.

778 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 107; George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 206.

Tomo Baranausko komentaras

[163] Nėra jokio pagrindo teigti, kad Algirdas Aukso ordoje ieškojo pagalbos prieš Maskvą (R. Batura, *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų*, Vilnius, 1975, p. 226–228).

Prie Džanibeko Aukso orda pergyveno savo galybės paskutinį laikotarpį. 1357 m. po žygio nepasisekimo ir Azerbaidžano praradimo Džanibekas grįžo į Sarajų, kur rudenį mirė. Ešą, buvo nužudytas savo sūnaus Mechemeto Berdibeko, susitarusio su karvedžiu emiru Toglubajumi. Jo įpėdinis buvo Berdibekas⁷⁷⁹. Bet politinės žudynės dažnai iššaukia užsiangažavimo dinamiką, t. y. daugiau nužudymų. Juk Džanibekas paliko 13 ambicingų sūnų⁷⁸⁰. Berdibekas pats žuvo 1359 m. nuo savo sūnaus Kulpos rankos^[164]. Berdibekui žuvus, atsirado politinė netvarka ir suirutė, kuri tęsėsi 20 metų. Ši suirutė privedė prie galo totorių jungą rusinuose. Lietuva ir Maskva iškilo⁷⁸¹.

XIV amžiaus pabaigoje rašęs arabų istorikas Ibn Chaldūnas apibūdino padėtį totorių tarpe Rusioje⁷⁸²:

*** Buvo keletas mongolų emirų, kurie pasidalino tarp savęs Sarajaus (ordos) apygardas; tarp jų nebuvo taikos. Nuolatinis savitarpio karas viešpatavo jų žemėse.

1357 m.^[165] Kulpai įvykdžius perversmą, jis buvo emirų pripažintas chanu. Bet 1360 m. Nevrusas Džanibekaitis įvykdė sukilimą prieš Kulpą ir jo krikščionis sūnus Mykolą ir Ivaną. Kitais metais atvyko iš Užuralės ordos chanas Chidyras ir nužudė Nevrusą^[166] ir chatuną Taidulą. Temirchodža užmušė savo tėvą Chidyra ir valdė vos penkias savaites⁷⁸³. Jį nuvertė emiras Mamajus, chano Berdibeko žentas. Mamajus paėmė valdžią į savo rankas, o chanu paskelbė Čingischano palikuonį (Džučidą) Abdulą. 1362 m. Keldibekas valdė Sarajuje, Abdula Kryme, o Bulatas Temiras pagrobė Volgos vidurinę sritį. Nė vienas ne-

* 779 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 108.

780 *Ten pat*, p. 109.

781 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 233.

782 „Из истории Ибнхальдуна“, *Сборник материалов, относящийся к истории Золотой Орды*, [собр.] В. Тизенгаузена, С.-Петербург, 1884, т. 1, с. 389.

783 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 245.

Tomo Baranausko komentarai

[164] Džanibekas mirė nuo ligos 1357 m. liepos 22 dieną. Jo sūnų Berdibeką 1359 m. rugpjūtį nužudžiusio Kulpos (Kulnos) kilmė neaiški, bet jis tikrai nebuvo Berdibeko sūnus – greičiausiai kuris nors iš tolimesnių giminaičių. Chanu jis pasiskelbė dar 1358 m. ir pradėjo kovą prieš Berdibeką, kurį įveikęs, pats buvo nužudytas 1359 m. gruodį ar 1360 m. sausį (Р. Ю. Почекаев, *Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды*. 2-е изд., испр. и доп., Санкт-Петербург, 2012, с. 138–146).

[165] 1359 m. rugpjūtį.

[166] Naurusas nebuvo Džanibeko sūnus, o tolimas giminaitis (Džučidas ne iš Batijaus linijos). Jis buvo Džanibeko motinos Taidulos statytinis, už kurio ši ištėkėjo ir taip tikėjosi išlaikyti savo politinę įtaką. Chyžrą (Chidyra) 1361 m. pabaigoje nužudė Ordu-Melikas, bet valdžią pavuko perimti Chyžro sūnui Timur-chodže (Р. Ю. Почекаев, *Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды*. 2-е изд., испр. и доп., Санкт-Петербург, 2012, с. 146–150).

buvo valstybininkas ar geras karvedys. Mamajus naudojo Abdulą kaip marionetę. 1362–1363 m. Mamajus bandė atimti Sarajų iš Miurido, o 1364–1367 m. iš Azizo chano, Temirchodžos sūnaus, bet jam nepavyko⁷⁸⁴. Kai kurie kiti emirai chanu paskelbė Chidrybeko brolių Amuratą. Matyti, kad Amuratos šalininkai buvo stipresni, nes jis pasiliko Aukso ordos chanu prie Volgos, o Mamajus su Abdula turėjo keltis už Volgos. Tuo sąmyšiai nesiliovė. Atskiri totorių emirai, nenorėdami pripažinti nei Abdulos, nei Amuratos, ėmė kurti savo nepriklausomus chanatus.

Ordai suskilus, totorių pabėgėliai ieškojo Algirdo talkos prieš Aukso ordą (Kipčaką); dėl to ordos chanas ir jo šalininkai sudarė sąjungą su Lenkija ir Vengrija prieš Lietuvą⁷⁸⁵. 1356 m. lenkų karalius Kazimieras, norėdamas palenkti totorius savo pusėn, siuntė brangias dovanas totoriams ir siekė juos atitraukti nuo Algirdo. Laiške ordino magistrui Kazimieras^[167] gyrėsi, jog prie jo prisidėjo net septyni totorių kunigaikščiai⁷⁸⁶.

Totorių vasaliniai kunigaikščiai ir temnikai stengėsi įkurti smulkius chanatus. Atsirado nepriklausomų totorių kunigaikščių įvairiuose ulusuose: Uralo ir Jajiko srityse, Kamos Bulgarijoje, Mordvoje ir taip toliau. XIV amžiaus pusėje Podolės totoriai atsiskyrė nuo ordos⁷⁸⁷.

Ldk Algirdas sekė visus įvykius totoriuose. Žinome, kad 1352 m., nežiūrint neramumų, totoriai dar turėjo persvarą prieš Lietuvos kunigaikščius. Tad, nežiūrint savo nepriklausomumo nuo totorių, Algirdas buvo atsargus jų atžvilgiu. Berdibekui žuvus, Algirdas pastebėjo, kad centro valdžia ordoje tapo fikcija. Kai kurie totoriai net perėjo į Algirdo tarnybą⁷⁸⁸. Pavyzdžiui, chanas Muhamadas Bulakas (Mamant-Saltanas) draugavo su Algirdu⁷⁸⁹.

* 784 *Ten pat*, p. 246.

785 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 100.

786 Jonas Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, Plymouth, Pensilvanija, 1905, t. 2, p. 208.

787 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 106.

788 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 252.

789 Николай М. Карамзин, *История государства российскаго*, 3-е изд. С.-Петербург, 1830, т. 5, с. 21.

Tomo Baranausko komentaras

[167] Sąjungą su totoriais Kazimieras sudarė dar 1354 m., ja pasinaudojo 1355 m. žygyje prieš Lietuvą, po kurio rašė laišką Vokiečių ordino didžiajam magistrui apie jam į talką atvykusius 7 totorių kunigaikščius (R. Batūra, *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūsų prie Mėlynųjų Vandenių*, Vilnius, 1975, p. 232). Su vėliau prasidėjusia krize Aukso ordoje tai neturi nieko bendra.

Šitos totorių vidaus nesantaikos turėjo nemažos reikšmės ir Algirdo tolimesnei ekspansijai rusų žemėse: jis net galėjo paveržti iš totorių suverenumo Podolę, Kijevaž ir Černigovą-Severus, o vėliau ir Smolenską. Kitur bus aptariama Algirdo pergalė ties Mėlynaisiais Vandenimis. Sumušti trys Podolės chanai buvo išguiti į pietus, į Dobrudžą ir Krymą⁷⁹⁰.

Dešimtmetis tarp 1360 ir 1370 m. buvo totorių anarchijos laikotarpis^[168], ir apdairusis Algirdas galėjo nesiskaityti su totorių pretenzijomis. Totorių padėtį Rusijoje apsunkino dar faktas, kad 1360–1368 m. Pietų Kinija sukilo prieš didįjį chaną ir pastarasis negalėjo pagelbėti ordai. 1365–1370 m. lietuviai tikrai įsistiprino Kijeve⁷⁹¹. Tarp Dniestro ir Bugo upių buvo lietuvių-totorių siena. Bet totorių įtaka nesumažėjo, nes vietiniai Podolės ir Kijevo gyventojai ir toliau mokėjo ordai duokles. Atsirado nauja jėgų persvara, nes Maskvos didžioji kunigaikštija ėmė kilti⁷⁹².

Suirutė tarp totorių tęsėsi iki 1370 m., kada Mamajus buvo pripažintas į vakarus nuo Volgos. Jis suvienijo Aukso ordą⁷⁹³. Pats Mamajus chano teisėmis valdė Krymą^[169], kuris tapo jo atsparos punktu ir galybės šaltiniu.

Žinome tiktai apie dar vieną totorių antpuolį į Lietuvos teritoriją. 1373–1374 metais Temirezo totoriai bandė užimti Kijevaž^[170], bet jiems nepavyko, nes Jurgis Karijotaitis tą sritį sumaniai apgynė⁷⁹⁴.

* 790 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 116–117.

791 *Ten pat*, p. 119.

792 *Ten pat*, p. 118.

793 George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1948, p. 246; Николай М. Карамзин, *История государства российского*, 3-е изд. С.-Петербург, 1830, т. 5, с. 20.

794 „Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью“, *ПСРЛ*, С.-Петербург, 1885, т. 10, с. 20; Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Leipzig, 1943, S. 119; Михайло Сергійович Грушевський, *Історія України-Руси*, Київ; Львів, 1907, т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні, с. 20.

Томо Baranausko komentarai

[168] „Didžioji sumaištis“ Aukso ordoje truko daugiau kaip 20 metų (1358/1359–1380 m.).

[169] Mamajus nepriklausė Džučidų giminei ir negalėjo būti chanas, todėl valdė per savo statytinius chanus: 1361–1370 m. tai buvo Abdula, 1370–1380 m. – Abdulos sūnus Muchamedas Bulakas.

[170] Ne totoriai puolė, o Jurgis Karijotaitis ir Lietuva puolė Nogajaus uluso totorius Padniestrėje ir užėmė Belgorodą (Б. Черкас, *Західні володіння Улусу Джучі. Політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.)*, Київ, 2014, с. 201–202).